

Поетична та наукова шевченкіана Максима Рильського

У статті охарактеризовано особливості мовотворчості Кобзаря, викладені у наукових працях Максима Рильського. З'ясовано, що шевченківська тема займає чільне місце як у доробку вченого-мовознавця, так і поета.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Максим Рильський, текст, епіграф, лінгвістичний аналіз.

В статье схарактеризированы особенности речетворчества Кобзаря, которые описаны у научных трудах Максима Рильского. Определено, что шевченковская тема занимает важное место как в наследии ученого-языковеда, так и поэта.

Ключевые слова: Тарас Шевченко, Максим Рильский, текст, эпиграф, лингвистический анализ.

In this article characterized specialities of language art of "Kobzar", represented in science works of Maxym Rylskyi. Investigated, that theme of Shevchenko plays a big role either for linguistic scientist or poet.

Key words: T. G. Shevchenko, Maxim Rylskyi, text, motto, linguistic analysis.

Максим Рильський зробив великий внесок у дослідження мовостилю як українських, так і зарубіжних письменників, зокрема Т. Шевченка, П. Куліша, М. Старицького, І. Франка, Лесі Українки, М. Черемшини, П. Тичини, О. Пушкіна, П. Чехова, А. Міцкевича та ін. Проте шевченківська тема займає чільне місце як у доробку вченого-мовознавця, так і поета.

Мета нашої розвідки показати особливості мовотворчості Кобзаря, викладені у наукових працях Максима Рильського.

Максим Рильський – це не тільки поет, який мав незвичайний дар довершеного поетичного виразу думки й почуття. Це і науковець, для якого мова була предметом постійного зацікавлення і наукового пізнання упродовж усього життя. У його особі "українська мова мала майстерного користувача – оратора на поетичному, перекладацькому, публіцистичному полях української культури, оригінального мовотворця, проникливого вченого, статті, рецензії, опонентські вигукі і зауваження якого були глибшими, точнішими, ніж фахових мовознавців" [6, с. 312]. Вчений-мовознавець постійно звертався до вивчення творчості Шевченка. На поставлене редакцією журналу "Радянське літературознавство" питання: "Яку роль відіграла і віді-

грає Шевченкова поетична спадщина у Вашій творчій праці?" – Максим Рильський відповів, що на нього "можна відповідати або дуже широко, або вельми коротко. Роблю друге. ..." Думаю, що я не написав би "Марини", "Слова про рідну матір", вірша "Рідна мова", коли б не читав Шевченка. А читаю я його все життя" [Рил., т. XII, с. 418]. При цьому нагадаємо, що батько поета, Тадей Рильський, разом з П. Кулішем, П. Чубинським, М. Костомаровим та іншими відомими діячами науки, культури, освіти у 1861 році супроводжував з Києва до Канева домовину Тараса Шевченка, а згодом був ініціатором поїздок до могили Кобзаря своїх дітей та дітей близьких товаришів. Крім того, як зауважив І. Ільєнко, "проникнутися словом Шевченка" в гімназійні роки Максиму Рильському допомагало також і те, що він жив у родині батькових друзів – Миколи Лисенка і Олександра Русова, які доклали багато зусиль до того [3, с. 216]. З часом сам поет про М. Лисенка скаже: "Він в музиці до "Кобзаря" воздвиг народу монумент нерукотворний" [Рил., т. IV, с. 339], оскільки великий український композитор написав на слова Т. Шевченка понад 80 творів.

Максим Рильський все своє життя також популяризував твори Т. Шевченка. Так, тільки у 60-х роках ХХ ст., коли відзначалося 100-річчя з дня смерті Кобзаря і 150-річчя з дня народження, вчений опублікував понад 30 доповідей, статей, виступів, передмов, присвячених творчості великого поета. Діапазон цієї роботи надзвичайно широкий – від фундаментального дослідження "Шевченко – поет-новатор" (1964) до передмови монографії Акопа Салахяна "Озброєний пророк", виданої вірменською мовою в Єревані [3, с. 266]. Максим Рильський істотно поглибив "розуміння місця Кобзаря в історії української літературної мови. На його думку, Т. Шевченко, як ніхто інший з українських письменників, сприяв оновленню та збагаченню виражально-зображальних можливостей української літературної мови, демонструючи зразки неперевершеної поетичної майстерності Кобзаря у використанні засобів звукопису, індивідуальних тропів і фігур, різних лексико-стилістичних розрядів, у побудові синтаксичних конструкцій, в особливостях віршування тощо" [7]. Опрацювавши статті Максима Рильського за найповнішим 20-ти томним виданням (Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20 т. / М. Т. Рильський. – К. : Наукова думка, 1983–1986), визначимо основні положення про творчість Шевченка, висловлені вченим:

"Шевченко – складний, він не завжди так легко доступний до розуміння, як це здається деяким читачам" [Рил., т. XII, с. 31].

"Кобзар – це перша золота сторінка в книзі невичерпного нашого мистецтва" [Рил., т. XII, с. 50].

"Три дари відпущено було Шевченкові щедрою природою: дар співця, дар художника, дар письменника (поета й прозаїка)" [Рил., т. XII, с. 16].

"Можна сміливо стверджувати, що силою думки і силою її висловлення Шевченко стоїть поряд з такими поетами, як Пушкін, Лермонтов, Некрасов, Гете, Байрон, Гюго, Гейне, Міцкевич, Руставелі, Бернс, Перефі, – в ряду світових поетів" [Рил., т. XII, с. 23].

"Він (Шевченко) був геніальним, свідомим і вимогливим до себе майстром слова. Такі епітети, як "замерзлі душі", "небо невмите і заспані хвилі", такі образні вислови, як "наче степом чумаки у осени верству проходять, так і мене минають годи", "Чорніше чорної землі блукають люди", – могли належати тільки першорядному, "взыскательному" художникові" [Рил., т. XII, с. 191].

"Дуже характерною рисою шевченківської поетики є оці контрастні словосполучення: Без милого сонце світить – Як ворог сміється, що їх свого часу підмітив іще Франко: "недоля жартує", "пекло сміється", "лихо сміється", "журба в шинку мед-горілку поставцем кружала" [Рил., т. XII, 317].

"Провідна риса поезії Шевченка – музика, мелос, ритмічна могутність і метрична різноманітність. Художник – аквареліст, графік, живописець, – він приділяв у своїх віршах менше місця барвам видимого світу, ніж цього можна було б чекати. Колористичне багатство більшою мірою властиве його прозі – російським повістям. Гідна, проте, уваги образна система поета, яка все поглиблювалась, набирала все більше і більше земних, своїх рис протягом його поетичної діяльності" [Рил., т. XII, с. 320].

У багатьох наукових розвідках Максим Рильський, зазначав, що такі поетичні твори, "як "Ой стрічечка до стрічечка", "Якби мені черевички", "І багата я", "Полюбилась я", "Породила мене мати", "Ой пішла я у яр за водою", "Ой люлі, люлі, моя дитино", "У перетику ходила", "Утоптала стежечка" – при геніальному збереженні народного стилю й повіву, – далеко відходять від фольклорних строфічних і метричних побудов" [Рил., т. XII, с. 228]. Крім того, вчений неодноразово наголошував на тому, що "деякі з його віршів навіть знавців приводили до хибного висновку, і вони питали у поета, чи не є ті твори його звичайним записом якоїсь невідомої ще для них пісні [Рил., т. XII, с. 14]. Цьому питанню була присвячена і ґрунтовна праця Ф. Колесси "Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка". У ній автор також приходить висновку, що "в народній поезії шукав Шевченко передусім стилістичних і виразних засобів, народної форми, – бо помисли та їх переведення були в нього

завсіди оригінальні. Навіть тема, взята з народної пісні, була для Шевченка тільки посівним зерном, стимулом до оригінальної творчості, щось таке, як музичний мотив під рукою геніального композитора" [4, с. 266].

Поетична шевченкіана Максима Рильського також багата і різноманітна. Зокрема, це вісімнадцять віршів повністю присвячених Кобзареві та його творам – поезії "Пророк зорі" (1964), "Зустріч у Нижньому" (1949), "Великі друзі" (1952), "Вечірня зоря" (1941), "Статуя Сатурна в Літньому саду" (1957), "Пам'яті Шевченка" (1923), "Він наш" (1938), "Вінок безсмертя" (1939), "Він у Києві" (1961), "Легенда віків" (1961). Разом із тим у поетичній творчості Максима Рильського зустрічаємо "близько тридцяти згадок про нього, вкраплених у поеми, цикли й вірші, де ці рядки несуть важливе ідейно-естетичне навантаження (переконливий тому приклад – перша строфа славнозвісного "Слова про рідну матір" – про землю, яку "сходив Тарас малими босими ногами")" [3, с. 263–267]. Згадки про Шевченка містяться у поезіях "Перед пам'ятником Міцкевичу" (1950): "Ти з Олександром, ти з Тарасом" [Рил., IV, с. 22]; "Рідна мова" (1959): "І де сміявся Іван Петрович – Тарас Григорович повстав" [Рил., т. IV, с. 218]; "Шипшина" (1963): "Шевченко й Леся вирости із пісні" [Рил., т. IV, с. 289]; "Пушкін" (1962): "І з нашим генієм уранці, на зорі Він на Тарасовій стрічається горі" – Тарасова гора (колись – Чернеча) – гора в Каневі, де поховано Т. Шевченка [Рил., т. IV, с. 280].

Значимо ще одну особливість: до своїх поезій Максим Рильський добирає 15 епіграфів з "Кобзаря", що сідчать про те, як Шевченкова муза надихала поета. Загалом епіграф – це напис, що розташовується автором перед текстом твору або його частиною. У науковій літературі його ще визначають як "передтекстова цитата" [1, с. 252]. Основна мета епіграфа "вказувати на основний зміст тексту, особливості розвитку сюжету, характери головних осіб", а також пов'язувати "текст із тим текстом, звідки було вилучено цитату" [2, с. 184–185]. Епіграфи у Максима Рильського – це засіб уведення у тему вірша якогось компонента з проєкцією на попередній соціальний чи культурно-мистецький факт, досвід. Разом із тим це і лексико-фразеологічний та інтонаційний, а в цілому стилістичний ключ до розуміння поетичного твору. Вибір епіграфа до твору – це "демонстрація автором наступності, переємності тем, мотивів, ідей чи ідеологій" [5, с. 104]. Так, наведемо приклади деяких з них:

"Настане суд, заговорять / І Дніпро, і гори" – рядки з вірша Т. Шевченка "І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм" до поезії "Суд" [Рил., т. III, с. 140–141].

"Думи мої, думи мої, / лихо мені з вами" – психологічно готують читачів до сприйняття медитаційного твору "Дві елегії й легенька сатира" [Рил., т. IV, с. 259–260].

"І дебрь – пустиня непоплита" – рядок із поезії Т. Шевченка "Ісаія. Глава 35" у тканині циклу "Ріо-де-Жанейро" [Рил., т. IV, с. 201].

"Щоб усі слов'яни стали / Добрими братами" – рядки з поеми Т. Шевченка "Єретик" до поезії "Друзям по Союзу" [Рил., т. III, с. 143];

До вірша "Великі друзі" про Шевченка і Гоголя автор добирає три епіграфи – два з творчості Шевченка і один – Гоголя. Зокрема, "Ти смієшся, а я плачу" – за епіграф взято рядки з вірша Шевченка "Гоголю"; "Скушно на этом свете, господа" – заключні слова "Повести о том, как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем" М. В. Гоголя; "О, Гоголь, наш бессмертный Гоголь" – зі "Щоденника" Шевченка [Рил., т. IV, с. 50–51].

"І на оновленій землі врага не буде супостата, А буде син і буде мати, І будуть люде на землі" – цей епіграф взято із поезії "І Архімед, і Галілей..." Т. Шевченка до поеми "Молодість". Зазначимо, що з цієї поезії Максим Рильський використовує ремінісценції та цитати і в іншій поезії "На оновленій землі".

Найбільше епіграфів з творів Т. Шевченка зустрічаємо у поеми Максима Рильського "Марина". Так, до прологу-посвяти взято рядки із поеми Т. Шевченка "Марина": "Неначе цвяшок, в серце вбитий, Оцю Марину я ношу" [Шев., с. 392]; до четвертої глави – з поеми "Сон": "Та й сон же, сон, напрочуд дивний, мені приснився" [Шев., с. 198]; до сьомої глави поеми – з вірша "І широку долину...": "І широку долину, І високу могилу, І вечірню годину, І що снилось, говорилось – Не забуду я" [Шев., с. 429]; до одинадцятої глави – з вірша "О люди! люди, небораки!..": "Чи буде син! чи буде кара!" [Шев., с. 576].

Крім епіграфів, Максим Рильський використовує у своїх поезіях і ремінісценції з творів Шевченка, зокрема:

– у поезії "Прага" читаємо: "Коли з Шафариком преславним, Як з братом брат заговорив" [Рил., т. III, с. 217] – оскільки поема "Єретик" (1845) відкривається віршованою посвятою Павлу Йосефу Шафаріку;

– у поезії "Єреміє" знаходимо жартівливо перефразовані рефрени з поеми Т. Шевченка "Гамалія": "Єреміє! Серце мліє" [Рил., т. IV, с. 357] та ін.

Таким чином, Максим Рильський як представник української еліти – поет, учений-лінгвіст, лексикограф, перекладач, культуролог, громадський діяч, – розумів, як важливо зберегти мову для майбутніх

покоління, стверджуючи, що мова – це "життя духовного основа". Все своє життя він мужньо підносив українське слово, слово Тараса Шевченка, популяризував його не тільки в Україні, а й у всьому світі.

Література

1. Будний В. В. Порівняльне літературознавство : підручник / В. В. Будний, М. М. Ільницький. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 430 с.
2. Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. / Т. А. Єщенко. – К. : ВЦ "Академія", 2009. – 269 с.
3. Ільєнко І. О. Жага. Труді і дні Максима Рильського : документальний життєпис / І. О. Ільєнко. – К. : Дніпро, 1995. – 413 с.
4. Колесса Ф. М. Фольклористичні праці / Ф. М. Колесса. – К. : Наукова думка, 1970. – 413 с.
5. Крупа М. П. Лінгвістичний аналіз художнього тексту : посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / М. П. Крупа. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 432 с.
6. Мацько Л. І. Українська мова в освітньому просторі : навч. посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня "магістр" / Л. І. Мацько. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
7. Пелипась М. І. Лінгвістична діяльність Максима Рильського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Пелипась М. І. ; Таврійський національний ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2007. – 22 с.

Список використаних джерел

8. Рил. – Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20 т. / М. Рильський. – К. : Наукова думка, 1983.
 - Т. I : Поезії (1907–1927). – 1983. – 534 с.
9. Рил. – Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20 т. / М. Рильський. – К. : Наукова думка, 1983.
 - Т. II : Поезії (1930–1941). – 1983. – 431 с.
10. Рил. – Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20 т. / М. Рильський. – К. : Наукова думка, 1983.
 - Т. III : Поезії (1941–1950). – 1983. – 439 с.
11. Рил. – Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20 т. / М. Рильський. – К. : Наукова думка, 1983.
 - Т. IV : Поезії (1949–1964). – 1983. – 423 с.
12. Рил. – Рильський М. Т. Зібрання творів : у 20 т. / М. Рильський. – К. : Наукова думка, 1986.
 - Т. XII : Наука. Критика. Публіцистика. – 1983. – 600 с.
13. Шев. – Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко ; авт. вступ. статті О. Гончар. – К. : Варта, 1993. – 640 с.